

Стройкова С. А.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької філології

Черкаського державного національного університету імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНО-МЕТАФОРИЧНА МОТИВАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ІХТІОНІМІВ (ДОНОРСЬКА ЗОНА ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА)

Анотація. У статті досліджено механізми метафоризації німецьких іхтіонімів, які застосовують знаки донорської зони *ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА*. Ця донорська зона постачає до сфери німецької номенклатури іхтіофауни метафоричні мотиватори на підставі гештальтного різновиду асоціативно-метафоричної мотивації.

Ключові слова: асоціативно-метафорична мотивація, донорська зона, іхтіонім, когнітивно-ономасіологічний аналіз, метафора, мотивація.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення мотиваційних механізмів у німецькій номенклатурі іхтіофауни зумовлена потребою пояснення інтеріоризації особливого мікросвіту риб у науковій картині світу німецького народу, що уможливило визначення мовних ресурсів і номінативних технік позначення цієї номенклатурної системи. Потужним засобом формування терміносистеми риб є запозичення знаків інших донорських зон. Одним із таких доменів є донорська зона *ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА*.

Мета статті полягає у з'ясуванні механізмів метафоризації у масиві німецьких номенклатурних назв риб, що застосовують знаки донорської зони *ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА*.

Матеріалом дослідження стали близько 100 метафорично мотивованих німецьких іхтіонімів, вилучених шляхом суцільної вибірки з атласів "Die Meeresfische Europas" (упорядники Bent J. Muus і Jørgen G. Nielsen) [7] та "Atlas der Meeresfische" (упорядники Rudie H. Kuitert і Helmut Debelius) [12], а також спеціалізованих онлайн-ресурсів [5; 6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецькі найменування риб (іхтіоніми) були об'єктом лексико-семантичних та словотвірних досліджень (О. Бятікова, З. Мірхаліков, О. Пекшесва, Ю. Халюков), значна кількість робіт присвячена розробці етимологічного та мотиваційного аспектів іхтіонімів (К. Березовська, А. Герд, В. Коломієць, В. Усачева), ономасіологічний, лексикографічний та дериваційний ракурс також неодноразово привертала увагу мовознавців (А. Берлізов, В. Боргояков І. Ліпкевич, Н. Меркулов, Н. Олесова). Однак мотивація німецьких назв риб досі не підлягала аналізу в когнітивно-ономасіологічному аспекті, що зумовлює новизну нашої роботи.

Дослідження мотиваційних механізмів творення німецьких номенклатурних назв риб ґрунтується на методиці когнітивно-ономасіологічного аналізу, розробленій О. Селівановою. Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження механізму мотивації як «наскрізної у процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене» [2, с. 158]. Залежно від статусу мотиватора у цій структурі дослідниця виокремлює (поряд із пропозиційно-диктумним, модусним та змішаним типами мотивації) асоціативно-метафоричний

тип [2, с. 153–179]. Асоціативно-метафорична мотивація «характеризується вибором мотиваторів метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості» [3, с. 246]. Основою цього типу мотивації є різноманітні механізми метафоризації, зокрема, структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний та гештальтний або образний. Найбільш поширеним у масиві німецьких іхтіонімів є гештальтування. Гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації ґрунтується на схожості зорових образів і цілісних структур, сформованих на підставі різних типів відчуттів (слухових, тактильних) [2, с. 174]. Дифузно-метафоричний різновид базується на дифузному поєднанні асоціативних комплексів на підставі аналогій [2, с. 173].

За загальним механізмом асоціативно-метафорична мотивація є метафоричною. Сучасне пояснення механізму метафори відбувається у межах когнітивного аспекту, де найбільш прийнятною є діяльнісна теорія концептуальної метафори, запропонована американськими мовознавцями Дж. Лакоффом і М. Джонсоном. Учені визначають метафору як повсякденну операцію людського мислення, що використовується з метою структурування навколишнього світу, керує інтелектуальною діяльністю людини, її поведінкою [10, с. 3–14]. Згідно з теорією американських дослідників метафора є використанням знака однієї предметної сфери на позначення складника іншої [11]. Предметна сфера, що постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названа джерелом (source domain). Сфера, яка запозичує знаки із джерела, є мішенню (target domain) [11]. К. Рахліна, слідом за Б. Рудзкою-Остін, яка запозичила ці терміни зі статті Е. Кітей і А. Легре (1981 р.), називає ці сфери донорською і рецipientною відповідно [1, с. 381].

Вибір донорської зони та її пов'язування із рецipientною є не випадковим процесом. Донорська зона, на думку К. Рахліної, є конкретною, а рецipientна, як правило, є новою [1, с. 381]. Цю думку поділяє і німецька дослідниця М. Шварц, яка вважає, що «метафори є результатом семантично-концептуального процесу, який мотивований потребою пояснити складні мисленнєві допустимі сфери, і наша мовна компетенція має напоготові гнучкість і лексичну креативність, тому творення метафор є продуктивним засобом осмислити й описати нові аспекти досвіду за допомогою конкретних і вже відомих аспектів» [13, с. 108]. У нашому номінативному масиві німецькі назви риб належать до рецipientної зони, а їхні мотиватори – до донорської.

Асоціативно-метафоричний тип мотивації німецьких номенклатурних найменувань риб представляє наївну картину світу німецькомовних номінаторів і використовує різні типи аналогій із різними сценаріями, образами, поняттями, з іншими концептуальними сферами, що є донорськими, зокрема зони ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ, НАТУРФАКТ, ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА.

Виклад основного матеріалу. Метафорично мотивовані німецькі номенклатурні найменування риб можуть бути представлені назвами, мотиватора яких обрано з донорської зони ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА. Деякі ірреальні істоти є прецедентними феноменами. Прецедентним феноменом є компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному аспектах [3, с. 591]. Прецедентні феномени належать до культурно-мовної компетенції – здатності носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати у мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди та можливості їхньої переінтерпретації, а також організувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями [4, с. 108]. Культурно-мовна компетенція уможливає самоідентифікацію людини як представника певного етносу й носія відповідної культури, тобто визначає параметри етнічності й культурної ідентичності – усвідомлення людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу орієнтуватись у певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру і форму спілкування [4, с. 108]. За параметром прецедентності О. Селіванова виокремлює непрецедентність і прецедентність [4, с. 112]. Будучи за статусом мотиватора асоціативно-метафоричною мотивацією, за рівнем прецедентності така мотивація для певних німецьких назв риб є прецедентною. Рівень прецедентності є цивілізаційним, тому що такі назви відомі представникам усіх європейських народів. Приміром, німецький іхтіонім *Sphinx-Schleimfisch* (“besitzt einfache Auswüchse über den Augen (“Tentakeln”), die etwas länger sind als der Augendurchmesser” [5]) утворено на основі цілісної зорової подібності до вигаданої істоти. У німецькому найменуванні *Flügelrossfisch* (“Ihr Körper ist stark abgeplattet und große, horizontal ausgerichtete Brustflossen haben ihnen den Populärmamen eingebracht” [12, с. 183]) вміщено вказівку на візуальну подібність плавців риби до крил коня Пегаса. Наявність у риби *Argusfisch* чисельних цяток на тілі, які подібні до очей багатогокого велетня (*Argo* – “war ein riesiges Ungeheuer mit hundert (oder zahlreichen) Augen am ganzen Leib, so dass er in alle Richtungen schauen konnte, zumal immer nur ein Augenpaar zu einer gegebenen Zeit schlief” [14]), пояснює гештальтний механізм метафоризації творення його німецького номенклатурного найменування (“Die Färbung ist silbrig weiß (gelblich bis bräunlich), mit dunklen runden Flecken unterschiedlicher Größe (gedeutet als Augen des Riesen Argos)” [14]).

Інколи риби отримують номенклатурні назви й на підставі уподібнення способу життєдіяльності риб і міфологічних істот (*Nymphen-Zwergbarsch* – “Er lebt in den Korallenriffen der Philippinen, Indonesiens, der Salomonen, Neukaledoniens und des Great Barrier Reef. Sie halten sich in ihrem Biotop stets sehr verborgen in den Höhlen und Spalten des Riffgesteins auf” [14]) від *Nymphe* – “(griechisch-römische Mythologie) anmutige weibliche Naturgottheit» [9]); на підставі зовнішньої схожості: *Feenbarsche* – “Sie sind in den meisten Fällen sehr farbenfroh mit leuchtenden, kontrastierenden Farben und manchmal einem Augenfleck auf der Rückenflosse” [14] від *Fee* – “schönes, den Menschen meist wohlwollend gegenüberstehendes weibliches Märchenwesen, das mit Zauberkeit ausgestattet ist” [9]. Міфологемний прецедентний

мотиватор у таких назвах є знаком відповідного складника міфу як когнітивної структури, що характеризується ірраціональністю, відтворенням фіктивних, усталених у свідомості ідей, що беззастережно сприймаються на віру етнокультурною спільнотою і не потребують доведення чи спростування [4, с. 116].

Таким самим прецедентним феноменом є химера. Аналогізація риби й міфологічної істоти спирається на уподібнення за формою тіла, залучаючи до ономазіологічної структури також модусний відтінок, зокрема естетичну оцінку потворності цієї риби і міфологічної істоти: так від *Chimäre* – “Ungeheuer der griechischen Sage (Löwe, Ziege und Schlange in einem)” [9] утворено іхтіонім *Chimäre* – “Reife Männchen tragen einen beweglichen, keulenförmigen Fortsatz auf der Stirn (Stirnklasper). Ein massiver, langer Stachel steht vor der hohen, dreieckigen ersten Rückenflosse; die zweite ist lang und niedrig” [7, с. 38]. Прецедентні мотиватори, які вносять модусний компонент оцінки, здебільшого сприяють культурно-естетичному маркуванню позначеного [2, с. 116].

Мотиватори донорської зони ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА фіксують також й особливості будови частин тіла риб або його забарвлення: *Gespensterfische* – “...fallen durch ihre großen, aufwärts gerichteten Augen auf. ...hat unter einer transparenten Hülle, die den oberen Teil des Körpers einnimmt, bewegliche Augen, so dass er auch nach vorn schauen kann” [14]. Уподібнення риби до ірреальної істоти *Drachen* (“geflügeltes mehrköpfiges oder feuerspeiendes Fabeltier von echsenartiger Gestalt” [8]) у творенні німецького номенклатурного найменування *Drachenkopffartige* відбувається на ґрунті гештальтного механізму метафоризації (“Die meisten Drachenkopffartigen sind durch einen mit Stacheln und Knochenplatten gepanzerten Kopf und Köpfer gekennzeichnet. Ihre Brustflossen sind groß und abgerundet, die unteren Flossenstrahlen stehen oft frei und sind nicht mit Flossenmembran verbunden. Die Schwanzflosse ist normalerweise abgerundet” [14]).

Послання дифузної та гештальтної метафоричної мотивації є підґрунтям мотивації німецького найменування *Schwarzer Phantomsalmmler*, оскільки подібності з привидом риби надає не лише її сипувате забарвлення (“Beide Geschlechter haben einen silbrig und mit einem schwarzen senkrechten Schulterfleck gezeichneten Vorderkörper” [6]), а й поведінка риб (“Ein sehr friedlich Spezies, die gern in Gruppen schwimmt und in Gesellschaft von hektischen Arten schnell scheu wird. Auch in zu hell beleuchteten Decken halten sich die Tiere häufig im Schatten von Pflanzen auf” [6]).

Висновки. Знаки прецедентних феноменів є доволі активними в номінативних процесах у німецькій іхтіологічній номенклатурі, служать засобами збереження та трансляції культури німецького народу. Вибір мотиваторів із донорської зони ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА свідчить про увагу номінаторів переважно до зовнішнього вигляду, забарвлення риб у німецькій номенклатурі іхтіофауни, це визначає перевагу гештальтного різновиду, хоча наявним є також і дифузний різновид асоціативно-метафоричної мотивації. Перспективи нашого дослідження перебувають у площині зіставлення різномовних національних номенклатур та їхнього порівняння з діалектними найменуваннями риб.

Література:

1. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике / Е.В. Рахилина. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та, 1997. – С. 370–386.

2. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е.А. Селиванова. – К. : Изд-во укр. филосоц. центра, 2000. – 248 с.
3. Селиванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селиванова. – Полтава : Дозвілля-К, 2010. – 844 с.
4. Селиванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : [монография] / О.О. Селиванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
5. Aquanet – Das Portal für Aquarianer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aquanet.de>.
6. Aquarium Guide. Das praktische Online-Handbuch für Aquarianer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aquarium-guide.de>.
7. Bent J. Muus. Die Meeresfische Europas / Bent J. Muus, Jörgen G. Nielsen. – Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. – 336 p.
8. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>.
9. Duden Das Bedeutungswörterbuch / hrsg. u. bearb. von Wolfgang Müller. – 2., völlig neu bearb. U. enw. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich : Bibliographisches Institut, 1985. – 797 p.
10. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, London : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
11. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / George Lakoff // Metaphor and Thought / ed. by Andrew Ortony. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
12. Rudie H. Kuiter. Atlas der Meeresfische / Rudie H. Kuiter, Helmut Debelius. – The Czech Republic : KOSMOS Verlag, 2009. – 728 p.
13. Schwarz M. Semantik. Ein Arbeitsbuch / Monika Schwarz. – Tübingen : Günter Narr Verlag, 2004. – 223 p.
14. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.

Стройкова С. А. Ассоциативно-метафорическая мотивация немецких ихтионимов (донорская зона ИРРЕАЛЬНОЕ СУЩЕСТВО)

Аннотация. В статье исследуются механизмы метафоризации немецких ихтионимов, которые используют знаки донорской зоны *ИРРЕАЛЬНОЕ СУЩЕСТВО*. Данная донорская зона поставляет сфере немецкой номенклатуры ихтиофауны метафорические мотиваторы на основе гештальной разновидности ассоциативно-метафорической мотивации.

Ключевые слова: ассоциативно-метафорическая мотивация, донорская зона, ихтионим, когнитивно-ономазиологический анализ, метафора, мотивация.

Stroykova S. Associative metaphorical motivation of the German ichthyonyms (IRREAL CREATURE as a source domain)

Summary. The article focuses on analyzing the metaphorical mechanism of the German ichthyonyms using signs of the *IRREAL CREATURE* source domain. This source domain supplies metaphorical motivators to the sphere of German ichthyological nomenclature on the basis of the gestalt variety of the associative metaphorical motivation.

Key words: associative metaphorical motivation, source domain, ichthyonym, cognitive-onomasiological analysis, metaphor, motivation.